

Fehér Zoltán

„Tenger közepén pacsirtafészek”

Archaikus magyar elemek Bátya kétnyelvű folklórában

Olvasom a Kalevalát Vikár Béla klasszikus fordításában:

*Hát ekkor a Vízasszonya,
Vízasszonya, ég leánya
Térdít tengerből emelé,
Lapockáját hullám fölé,
Hogy a réce ott fészkelne,
Lakóhelyre jóra lelne
A kecses kacsamadárka
Ott repdesve szálldogálva,
Észreveszi kék víz tükrén
Vízasszonya térdít tüstént
Véli: pástos emelkedő,
Gyepesedő kis dombtető.
Csak repesget, csak szálldogál,
A térdőre lassan leszáll,
Fészkit rajta meg is rakja,
Aranytojást tojik abba.*

Íme, ebből a groteszk idillből – szinte a semmiből – világok születnek: a Föld, a Nap és a Hold. Gulyás Pál költői tanulmányában a magyar mondavilágon és folklóron keresztül közelít a csodák világához, a finnek naiv eposzához. A kérdésére felelő hajdúhadházi szőlőmunkás ugyanis szinte a Kalevala gondolatpárhuzamaival meséli el, hogy az éppen megszólaló kakukk, csak azután kezd énekelni, miután az árpáról harmatot ivott. A természeti jelenség magyarázata „egy költői villanás az Alföld kellős közepéről” – írja Gulyás Pál.

De talán van a Kalevalának más magyar megközelítése is, nemcsak Hajdúhadház határából nyílik rá kapu. Máig emlékszem, milyen örömet szerzett számomra egyik véletlenszerű néprajzi gyűjtemény eredménye. Évtizedekkel ezelőtt bátyai sógorom anyja, Sáfárné Fekete Mária tette föl nékem a különös találókérdést. „Na pol morje eaneurovo gnjizdo.” (Tenger közepén pacsirtafészek.) A megfejtésen máig gondolkodhatnék, ha nem közölte volna: „Pupak”. (Köldök.) Érdekes, hogy faggatózásaim ellenére mások nem ismerték ezt a költői talányt. A közeli, hasonlóképpen magyar-rác Dusnokon viszont még él, igaz, funkcióváltással szólásként. Az elhanyagolt, régies, magányos házat nevezik így.

A bátyai találókérdés minden bizonnyal egy teremtés-monda vagy egy mítosz maradványa. Kísértetiesen emlékeztet a Kalevala idézett epizódjára. A képzet egyébként más finnugor népeknél is ismert. Az inkeri teremtés-mondában „Nap madara, fecske madár” rak fészket a tengerparti zombékokra. Mikor pedig a tenger hullámai elragadják három tojását, egy kováccsal készített gerybélyével húzza össze fészke maradványait, hogy megteremthesse belőlük a világot.

Ez az archaikus képzet akkor keletkezhetett, amikor az emberiség szimbólumokban ragadta meg a világot, s a szimbolikus gondolkodás elemei mindenki számára érthetőek, „dekódolható” voltak. A *madár*, a *fészek* és a *tenger* a finn, az inkeri és a bátyai adatban egyaránt megtalálható. Nézzük ezek közül elsőnek a *fészek* (=köldök) jelentését. Láttuk, hogy a kalevalai réce a Vízanya térdét „gyepesedő kis dombtető”-nek nézi, s az inkeri monda fecske madara is füves „zombék”-ra fészkel. Feltételezhető, hogy ezek a fészkekrakó helyek a vulva szinonimái éppen úgy, mint a bátyai találókérdés *köldöke*. Berze Nagy Jánostól tudjuk, hogy földünk szinte valamennyi népénél ismert a „világ közepé”-nek fogalma, amit a „világ köldöke”-nek is neveznek. Ez az a hely, ahol a felső, a középső és az alsó világot összekötő, az eget tartó világfa áll. A régi, szimbólumokban gondolkodó ember számára „minden emberi lakhely a Világ Közepén helyezkedik el, vagy hogy minden oltár, sátor, vagy ház lehetővé teszi a szintváltást és következésképpen az istennel való kapcsolatot, sőt (a sámánok esetében) az égbeszállást is” – írja Eliade. A bukovinai székely szerint „ott a világ közepe, ahol az ember jól érzi magát”. A népdal még ennél is többet mond: „Szeretöm ölébe megyek, / Hogy a világ közepén legyek.” Így érthető, hogy sok népnél a föld vagy az ég köldöke azonos azzal a nyílással, amelyen át a világ egyik rétegéből a másikba lehet jutni.

A képzet másik eleme a madár. A három adatban három féle: kacska, fecske és pacsirta. N. N. Gurina szovjet etnográfus egyik tanulmányának címében a finnugor népeket azért illette a „vízimadarak népe” címmel, mert ezek mitológiájában és ábrázoló művészetében az újkőkorszak óta igen nagy szerepe van a vadlibának, a hattyúnak és különösen a vadkacsának. Csernyecov szerint az obiugoroknál, a hattyúnak és különösen a vadkacsának. Csernyecov szerint az obiugoroknál a vízimadár az életet hozó totemős. A mai magyar néphitben a fecske a pacsirtával együtt „isten madara”. A fecske viszi el a lányok tavaszi szeplőit, ha elmondják neki a „Fecskét látok, szeplőt hányok” szövegű mondókát. Aki a fészket leveri, annak családjából meghal valaki. Istenségi és zagyvarékesi hiedelem szerint is a pacsirta segítette Jézus menekülését, ezért áldotta meg az Isten. Általánosan elterjedt vélemény szerint, ha aratáskor megvágják kaszával, az illető meghal, vagy gyermekeit baj éri. Kálmány Lajos szőregi gyűjtésű állathangutánzó versikéjében a pacsirta az ég felé szállva Boldogasszonyhoz akarja vinni baltikáját, de elejti. Ez utóbbi adatban a vasszerszám és Boldogasszony (eredetileg pogány istennő) szereplése kapcsolatot teremt az inkeri mondával.

Végül a tenger, mint az események színhelye, az ősi elemet, a vizet képviseli. Bátyai gyűjtéseim során az 50-es, 60-as években még erre a kérdésre, hogy „mi tartja a földet”, általában így válaszoltak: víz. „Mindennütt víz van alattunk.” Egy éjszta láncmese más szavakkal ugyan, de ugyanazt mondja, mint a bátyai találókérdés, hogy tudniillik a tenger közepén van a világ közepe. „Mi van az udvarunk alatt? / Tenger van az udvarunk alatt. / Mi van a tenger közepén? / Kút van a tenger közepén. / Mi van a kút szélén? / Tölgyfa

van a kút szélén..." Talán mondanom sem kell, hogy a tengeri kút szélén álló tölgyfa nem más, mint a világfa. A láncmese további része is érdekes a mi szempontunkból, hiszen a tölgyfa ága alatt oszlop, az oszlop végén lány, a lány térdén szita (ez volna a fészek), s a szita fenekén kakukk trónol.

Itt is együtt szerepel a tenger, a fészek és a madár. „A legtöbb észak-ázsiai teremtés-monda szerint a föld az öröktől létező, végtelen őstengerből keletkezett” – írja a svéd etnológus, Ivar Paulson. Ez a képzet ismert a Bibliában is, hiszen az Ószövetség Teremtés könyvében az áll, hogy kezdetben „Isten lelke lebegett a vizek fölött.”

A világ számos népe ismeri azt az elképzelést, miszerint a Földet egy vagy több állat (elefánt, teknősbéka, hal) tartja a hátán. Jómagam kiskunsági gyűjtéseim során találkoztam vele, s nem véletlen, hogy Ady is ismerte, hiszen így írt: „Ó Istenünk, hatalmas Cethal.” Bátya néphitének intenzív gyűjtése idején az 1960-as vagy 70-es években valami amerikai cég mutogatott városainkban egy hatalmas preparált bálnát. Nem csoda hát, hogy ennek híre felidézte idős emberek emlékezetében a már-már elfelejtett hiedelmet, de a cethal nevét a bálna ki is szorította. Kérdésemre így feleltek: „A Föld négy bálna hátán van.” Vagy: „A Földet négy bálna tartja. Az egyik északnak néz, a másik keletnek, a harmadik délnek, a negyedik nyugatnak. Ha az egyik bálna megmozdul, akkor van földrengés.” Vargyas Lajos szerint „a magyarok két területen is kaphatták ezt a képzetet: a Volga vidékén, vagy a finnugor rokonoktól függetlenül, közvetlenül az iszlám által befolyásolt török népektől...” Szerintem a bátyiaiak boszniai eredetű rétege, amely közvetlen érintkezésben állott a mohamedánokkal, hozhatta ezt a hiedelmet őshazájából is. Megőrzését pedig az a tény is lehetővé tette, hogy a magyar, és távolabbi kiskun környezet is ismert hasonló képzetet.

A Föld teremtésének dualisztikus képzete, amely szerint a Földet az Isten és az ördög közösen alkotta, az Ural vidékén, valamint Nyugat-Szibériában ismert. Nálunk a csángók őrizték meg. Bátyai gyűjtéseim során erről sajnos csak egyetlen árva elhomályosult hiedelemmonda került elő. „A Föld négy bálna hátán van. Régen az Óperenciás-tengeren vót egy sziget. A lakója egy anya vót meg a fia. Az anya elküldte a fiát a tengerre, és mondta neki, hogy hozzon a szájába földet. A fiú elment a tenger alá, és a szájába hozott egy kis földet. Az anya azt mondta, hogy rakják a bálna hátára, és az övét rátette. Amit bekerített az övével, az lett a hegy, és ahol rossz vót a föld, ott lesüllyedt. És elkezdett nőni a Föld.” E mondból mindössze az „öv” és a „lesüllyedés” motívuma állítható párhuzamba Kálmány Lajos kopott, szinte értelmet vesztett adatával. „Az Isten egyszer azt mondta az ördögnek, hogy neki is lehet birodalma, ha reggeltől estig el tudja rekeszteni, akkor oda nem fog sütni a nap. Az ördög azonban nem tudta föltenni a gombot, a kakas megszólalt, a tó-gát, amely keresztül van a világon, lesüllyedt a földbe.” A vogul teremtés-mondában érthetőbb a történet, s több eleme azonos a bátyaival. „Numi-Tarem homokot hozat föl az első emberrel a tenger fenekéről, ami csak többszöri kísérlet után sikerül. Ebből teremti az ember a földet, ami a víz színén forog. Numi-Tarem odaadja ezüstgombos övét, hogy rakja vele körül a földet. Erre megáll, az övből pedig a fényes Ural-hegység ülepedik. „Érdekes, hogy ennek a keleti hagyománynak is megvannak a variánsai a balkáni népeknél a bogumil tanítások eredményeként. Talán az idézett bátyai monda szintén innen származik.

A magyar „keleti hagyomány” balkáni párhuzamait tovább szaporíthatjuk bátyai adatokkal. Egy Reguly gyűjtötte vogul teremtés-mondában Numi-Tarem atya vasláncon, ezüstbölcsőben férfit és nőt ereszt alá az égből. Egy másik vogul medveéneken, az Ég Lánya leszállásának éneke címűben hasonló motívumot találunk. „Numi Tórum jó atyám / hétkarikás ezüstbölcsőt, / azt kalapál / hétágú ezüstláncot, / azt is csinál: / ezüstívű íves bölcsőbe, / ezüstpántú pántos bölcsőbe / köt be engem, / fektet, ime, engem. / Alsó ég felé elkezdett lebocsátni...” Szinte ugyanezek a kozmikus képek villantak föl előttem, amikor – jóval Erdélyi Zsuzsanna korszakos jelentőségű könyvének megjelenése előtt – feleségem nagynyja, özvegy Szűcs Péter Pálné elimádkozta nékem az alábbi gyönyörűséges apokrif imádságot.

*Sto u nebu skripa?
Gospa sinka ziba
Na najtanjemu vlasku.
A vlasakse otarze
Gospa sinka dopade,
Odne nega na morje
Na morju su galije,
Pomogle nas Marija.*

*(Mi csikorog az égben?
Úrnő a fiát ringatja
A legvékonyabb hajszálon.
De a hajszál elszakad
Úrnő a fiát elkapja,
Elviszi a tengerre,
Tengeren vannak a gályák,
Segíts meg, Mária.)*

A bátyai imádságban az égi lény Szűz Mária, akit azonban először Úrnőnek (Gospa) neveznek, miként mi is a pogány magyar istennő nevével Boldogasszonynak tiszteljük az Istenanyát. A rác szöveg nem beszél bölcsőről sem, de hát mi másban lehetne ringatni a gyermeket. Aztán az Úrnő nem is láncon bocsátja le gyermekét, hanem a „legvékonyabb hajszál”-án. Ez a hajszál azonban „csikorog”, mint a láncon. Ennek a mítosz hajszálnak is megtalálható a mása egy vogul teremtés-mondában. Arany Kalties ifjú néjének hajfonatában ugyanis „ott fénylik a Nap..., ott villog a Hold.” Az égből aranyláncon alábocsátott gyermek képzete nálunk a székellyöldi Disznóficó című meséből ismert, aki „az ég rámáján túl egy gyémántpalotában aranyláncon lógó bölcsőben nyugszik.” Vargyas Lajos ugorkori hagyománynak tekinti ezt a képzetet.

Köztudott, hogy a népmesék csodavilága az emberiség ősi mitikus képzetei kövületeinek tekinthetők, bizonyos mesetípusok azonban hajdani hősénekeket is megőriztek. A Magyar Népmese Katalógus már a Mitikus vagy valódi mesék csoportján belül külön alcsoportba sorolja a hősmeséket. Ezek Kovács Ágnes szavaival „a tündérmese legarchaikusabb csoportját képezik.” Bennük „a hős...emberfeletti táltostulajdonságokkal rendelkezik...” A hősmesékben nem a lírai momentumokon van a hangsúly, hanem a küzdelmen, a párviadalon.” Vargyas Lajos az altáji, török-mongol hősénekek világát lényegében azonosnak tartja az „európai, különösen a magyar hősmesék (ő még tündérmeséknek nevezi – F. Z.) világával.” Ezek közül azonban a magyar változatok erőteljesebbek, gazdagabbak, tehát nyilvánvalóan közvetlen keleti hagyományt őriznek.

A Fehérlófia talán a legismertebb hősmesénk. Liungman szerint ez a típus „a bizánci korban a Fekete-tenger mellékén keletkezett.” Variánsait Bátyán Milo1 Kobiló1 és Szürkekő Pétör címmel találtam meg. A Magyar Népmese Katalógus 71 közelebbi és 56

távolabbi változatát tartja nyilván. Érdekes, hogy a hős neve a Nógrád megyei Varsányban élő Berki Miklós cigányember meséjének címszereplőjéhez áll legközelebb. A cigány mese hőseit ugyanis Kanca Miklósnak nevezik. Mikló Kobiló (Kancafica Miklós) neve megegyezik a rigómezei csatáról szóló délszláv hőseinek intrikus alakjának, Milo Kobilienak a nevével. Az állatstól, talán a totemállattól származó hős a bátyai változatban ugyan már csak egy „szegény asszonytól” született, de természetfeletti erejét attól kapta, hogy Fehérlófiahoz hasonlóan hétéves koráig szopott. Megjegyzem, hogy a mondai hőssé vált egykori bátyai tudós pásztor, Pajika dedó, a táltos hírében álló gulyás számadó szintén ezt tette. Valószínűnek tartom én is, miként Kovács Ágnes és Jung Károly is, hogy Milo Kobiló neve a Balkánról cigányok közvetítésével jutott el hozzánk, s szerintem adaptálódott a régi magyar Fehérlófia-szüzséhez. A bátyai mese elmondója Miklósi Szőke Pál nagyapjától tanulta a mesét. Az öreg szilvaörző gunyhója a harmincas években az itteni mesemondás központja volt. Falubeli gyerekek szívesen gyalogoltak ki hozzá mesehallgatás céljából. Egyébként a Milo Kobiló cselekménye több pontban eltér a Fehérlófiától, de közelebb áll hozzá, mint a Karad3ie gyűjtötte hercegovinai Medvefi (Mededovie) c. délszláv mese.

Ha a mesék mítikus kövületek hordozói, akkor a néphit maga az élő mítosz. Bátya néphite c. kötetem még 1975-ben jelent meg Diószegi Vilmos ösztönzésére Hoppál Mihály támogatásával. Ennek alapján állapította meg Kovács Ágnes, hogy Bátya hiedelemvilága még a meséknél is magyarosabb jellegű. Különösen gazdag a természetfölötti hatalommal rendelkező személyekről, a boszorkányokról, tudósokról (tudós pásztor, tudós kocsis, tudós méhész) és legfőképpen a garabonciásokról és táltosokról szóló mondakincs. Ugyanakkor a délszláv vilékről, moráról, háléről alig került elő hiedelemmonda. Ennek a műfajnak a bemutatása szétfeszítené írásom kereteit, ezért ettől eltekintek.

Bátya kettősgyökerű népi kultúráját mindezekon kívül mégis népdalkincse reprezentálhatja leginkább. Az 1991-ig gyűjtött dalok 29%-a a magyar régi stílust képviselik. A pentatónia pedig az anyag 18%-ában fordul elő. Él itt a különleges, úgynevezett dunántúli pentatónia is. Sok olyan nem kivintváltó, kishangterjedelmű dallamot ismernek, amilyenek a környék magyar falvaiban már nem gyűjthetők. Ezeket gyakran csak rác szöveggel éneklék. Hasonló jelenséget Bartók 1934-ben a muraközi horvát népzeneben figyelt meg.

Európa népei szellemi rokonai egymásnak – mondja egy élet kutatásainak summázataként László Gyula. „A magyar nép »anyai ágon« európai, »apai ágon« ázsiai”. De vajon őriztünk-e meg valamit „apai”, ázsiai örökségünkből? Hogy Vargyas Lajos szavait idézzem: Él-e még nyugati kultúránkban keleti hagyományaink némi töredéke. A kérdés régóta foglalkoztat bennünket. A 19. század magyar tudományossága Herder nyomán „a népköltészetben az írásos történelem előtti múlt kútfejtéjét látta.” Nem csoda, ha e század végére kialakuló néprajztudomány történeti érdeklődésű lett.

Az írásom alapjául szolgáló, részben idézett bátyai népköltészeti adatok jelentős része rác nyelvű. Én mégis megpróbáltam ezekben a sokszor igen régi magyar, illetve keleti elemekre rámutatni. Szabad-e keleti örökségünk morzsáit szomszédainknál, nemzetiségeinknél keresnünk? Én mindenestre megpróbáltam, s ha csak néhány sejtésem megállja a későbbi tudományos vizsgálatok próbáját, nem dolgoztam hiába. Hasonlóképpen jártam el, mint a 90 éves, máig legvitatottabb és évtizedekig hallgatásra kényszerített magyar néprajzkutató, Lükő Gábor. Ő az, aki időről-időre meglepő hipotézisekkel és újszerű megközelítésekkel lepi meg a tudományos világot. Ő az, aki bukaresti egyetemi tanulmányai és romániai néprajzi gyűjtései alapján a legalaposabban ismeri a román folklórt. Épp ezért annak számos archaikus eleméről állapította meg, hogy azok a keleti nomád népek kultúrájából, vagy éppen tőlünk kerültek oda. Talán nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a román folklór az elsüllyedt magyar ösköltészetnek is számos elemét őrizte meg.

Ha szomszédaink néprajzát vizsgáljuk, a magyarság néprajza is mélyebb dimenziót kap, hisz az együtt eltöltött ezer esztendő nem múlt el fölöttünk nyomtalanul. Amikor Kósa László a magyar és a szomszéd népek interetnikus hatásainak vizsgálatát veszi számba, megállapítja: „A magyar – délszláv néprajzi kapcsolatok kutatása igen töredékes.” Érdemes volna pedig az ilyen irányú kutatás, különösen pedig a nyugati keresztény kultúrkörbe tartozó horvát-szlovén kapcsolatok területén. Ezekkel a katolikus délszláv népekkel állunk ugyanis Kárpát-medencei történelmünk kezdetétől a legintenzívebb kapcsolatban. A kereszténységet terjesztő papok is leggyakrabban szlovénok, horvátok voltak. Erről nemcsak jövevényszavaink tanúskodnak. Az államalapítás után fokozatosan terjeszkedő magyar királyság bekebelezte Horvátországot, Dalmáciát és Boszniát is. Így az itt élő népek, kisebb-nagyobb megszakításokkal évszázadokig a magyar szent korona fennhatósága alatt éltek. Ennek következtében „Szlavónia, Horvátország északi és észak-keleti részén a magyar népi műveltség befolyásolta a horvát népi kultúrát” – írja Gunda Béla Milovan Gavazzira hivatkozva. Nemcsoda, hogy a délszláv epikus énekek több magyar történelmi hős nevét megőrizték. Bátyán például él egy rác nyelvű balladaszerű ének Mátyás király és a váradi bán, Dóczi Péter párbeszédéről, s a dallam a „magyar” pentaton hangsoron szólal meg. Attila hun király kardjáról nemcsak a szlovénok meséltek – miként erről Bellosics Bálint század eleji gyűjtéséből tudunk –, de Bátyán is.

A Balkán máig fortyogó néprajzi konglomerátum. A déli szlávokba beolvadt különféle népek azonban még évszázadokig őriznek valamit ősi sajátágaikból. Henkey Gyula bulgáriai tatárok között végzett antropológiai méréseinek eredményei a magyarországi kunokkal való kapcsolatokat valószínűsítik. Györfly István már 1929-ben javasolta, hogy a magyar néprajzosok is végezzenek a bulgáriai „törökök” között kutatásokat. A Balkánról Magyarországra felhúzó katolikus délszlávok körében is gyanítható valamiféle „keleti” hatás, s ennek a hatásnak egy része még a balkáni „öshazában” érthette őket. A Szent István-országban ez a hatás a többségi magyarság következtében még csak fokozódott, miként azt Bátya példája is bizonyítja. A Boszniában, Dalmáciában, Szlovéniában, Horvátországban megért magyar hatások közül jelentős volt a törökkori kényszer-migráció. „A török világ szinte letépte a magyarságot földjéről, írta Princz Gyula. Nagy tömegeit a Balkánra hajította, ezzel a Balkán népeibe beolvasztotta. Ennek az embertömegnek a mértékét, a török időkben évi tízezer főre becsülik.”

A felköltözött katolikus délszlávokat azonban régebben is érthette „keleti” hatás. Tudjuk, hogy a pentatónia zenei anyanyelvünk alaphangneme. A magyarság ezt vándorlása során egy török fajtájú néptől vette át. E hangsor a muraközi szlovénok, a somogyi horvátok és a Kalocsa környéki rácok zenei anyanyelvének is alapja. Ezt a hangsort, a hozzá való vonzódást az említett népcsoportok nem a mai hazájukban vették át tőlünk, hanem balkáni szülőföldjükről hozták magukkal. Éppen úgy, mint azokat a keleti néphitelemeket, amelyekről az előzőekben szóltam. Bátyán például ismernek egy szép ereszkedő dallamvonalú pentaton dallamot, amelynek szövege a Szarajevó melletti folyó túlsópartján legelésző szarvasról szól. A dallam egyébként régi stílusú pentaton volta ellenére a magyar népzeneitől idegen. Bartók a román népzeneben előforduló pentaton dallamokkal kapcsolatban tette föl a kérdést: „Honnan került..., hogyan hatalmasodott el annyira a magyar, vagy mondjuk »északi török-tatár« pentaton stílus? Vajon csak a magyarok révén? Vagy valamilyen más név révén? Vagy talán éppenséggel több felől jövő közös hatással volna itt dolgunk?” A mi esetünkben – szerintem – egy hajdani elszlávosodott, magyarral rokon onogur nép lehetett a forrás, amelyik már beszélt anyanyelvét feladta, de zenei anyanyelvét és ősi lelkének néhány formátumát még megőrizte. A hajdani onogur nép egy töredéke ugyanis 670 körül Kovrát onogur kán ötödik fiának vezetésével épp Dalmáciában telepedett le. Az ő népzenejük épp úgy pentaton lehetett, miként a Vardar folyó vidékére letelepült, Anonymus által Csabamagyarának, a XI-XII. századi bizánci forrásokban vardarióta türköknek

nevezett népé.

Bátya (és a közeli Dusnok) népének antropológiai adatai is furcsa meglepetéssel szolgálnak. A sok délszláv eredetű családnév és a történeti adatok 17-18. századi délszláv beköltözésről tanúskodnak. Ennek következtében a dinári típusnak kellene meghatározónak lennie a lakosság körében. Annak ellenére, hogy Bátyán és Dusnokon a dinári rassz aránya magasabb, mint a Kalocsa környéki átlag, azonos a színmagyar Homokmégyen és Ordason mért átlaggal. Henkey Gyula antropológiai mérései alapján kijelenti, hogy Bátyán és Dusnokon, valamint a szlovák jellegű Miskén „a törökös magyarokkal kapcsolatba hozható típusok közül a turanid áll az első helyen, az előázsiai (armerid) gyakorisága mindhárom helyen jelentős.”

Ha már írásom elején a bátyai folklórban véltem megtalálni azt a „kapu”-t, amelyről a Kalevalára nyílik kilátás, álljunk meg kis időre a valóságos régifajta bátyai kapunál. Mit látunk onnan? Azaz valóságos már nincs is, hiszen az utolsót tavaly tüzelte el egy régi ház jövevény gazdája, így ez is fogalommá, „bibliográfiai adattá” vált. Azért még megkísérelhetjük innen is a vizsgálódást, talán nem is eredménytelenül.

A Kalevala Csodamalom vagy Szampó című epizódjában ugyanis megteremtődik „a virágtetős fenyőfa”, amelynek „Tetején a hold tündököl, / Ágain álldogál a Göncöl”. Erre kell feljutnia Vejnemőjnennek, miként a mi égigérő fát megmászó mesebeli kiskanászunknak, hogy elnyerje – no, nem a királylányt – hanem „Észak szép leányát”, akinek „Hold fénylik a homlokáról, / Melléről a nap világol, / Válláról a Göncölcsillag, / Hátáról hetevény csillog.” A magyar néphitben is megtalálható, urali eredetű világfáról van itt szó. A református temetőink bizonyos fejfáihoz hasonló magyar antropomorf kapufélfák a világfa földi másai voltak. Rendszerint három állott belőlük a telek határán, mágikusan őrizve azt, miként három sámánfa jelezte a szelkup sármán sátrát is. A telek pedig – mint már említettem – a gazda számára a világ közepe volt, ahol „legjobban érezte magát”, s a mítikus világfának is a világ közepén kellett állnia. Az 1960-as években általam lefényképezett, lerajzolt bátyai emberalakú kapubálványok a világmindenséget modellálták. Vízsintes rovátkái az alsó és a felsővilágot jelezték közrefogva a tulajdonos monogramjával jelzett középső világot. A bálvány fején és mellén kifaragott rozetták a napot és a holdat, a rovátkák közti cifrák pedig a csillagokat ábrázolták. Diószegi Vilmos a magyar és a rokonnépek világfa képzetében megkülönbözteti a napos-holdas és a madaras csúcsú világfát. Nálunk ez a kettő úgy látszik összesomosódott, hiszen a napot szimbolizáló hatszirmú svasztika madárként is (lélekmadár, sas) felfogható. Neki éneklük a válaszüti lakodalmasok: „Szállj le madár, a kapuról...”

Örülnék, ha elképzeléseimet a szakemberek továbbgondolásra alkalmasnak találnák. Számukra a tudományos műhelyekből ugyanis messzebbre nyílik kitekintés, nyilván többféle összefüggés mérlegelésére kínálkozik lehetőség. Az idézetekhez hasonló néprajzi reliktumokat azonban igazából csak a falu népe közt élve lehetett fölfedezni. Az évtizedekkel ezelőtt, az utolsó órában lejegyzett adatok most már a csűrben vannak, s a jövő kutatói bizonyára föl fogják azokat használni közös múltunk jobb megismerésére.

Felhasznált irodalom

- Kósa László: *Ki népei vagytok?* Bp. 1998., *Néphagyományunk évszázadai*. Bp. 1976.
Berze Nagy János: *Az égigérő fa*. Pécs 1958.,
Kalevala (Ford.: Vikár Béla, Gulyás Pál tanulmányával) Bp. 1944.
Finnugor-szamojéd (urali) regék és mondák (Szerk.: Domokos Péter) Bp. 1984.
A Tejút fia (Szerk.: Hoppál Mihály) Bp. 1980.
Földisten lánykérőben (Szerk.: Bereczki Gábor) Bp. 1982.
A vízimadarak népe (Szerk.: Gulya János) Bp. 1975.
Lükő Gábor: *A magyar lélek formái*. Bp. 1942.
Gyökereink 7. 1998.
Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben* Bp. 1958.
A honfoglaló magyarság hitvilágának történeti rétegei. A világfa. Bp. 1969.
Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története I-III*. Bp. 1996.
Kálmány Lajos: *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*. 1885.
Bartók Béla: *Népzene és a szomszéd népek népzeneje*. Bp. 1934.
Jung Károly: *Az emlékezet útjain*. Újvidék 1993.
László Gyula: *Vértesszőlőstől Pusztaszerig*. Bp. 1974; *Kovrát kagán fiainak történetéhez*. Bp. 1977.
Henkey Gyula: *Kalocsa és környéke népességének etnikai embertani vizsgálata*. Kecskemét 1979.
Vargyas Lajos: *Keleti hagyomány – nyugati kultúra* Bp. 1999.
Kovács Ágnes: *A hősmese*. 1979.
Fehér Zoltán – Fehér Anikó: *Bátya népzeneje*. Kecskemét 1992.
Fehér Zoltán: *Bátya életrajza*. Bp. 1996.
Az ördögnek adott lányok Bp. 1987.
Sumo, sumo, visoka si (Dusnoki népdalok) Kalocsa 2000.
Bátyai családnevek a feudalizmus korában. Kalocsa 1988.
Bátya néphite Bp. 1975.
A bátyai antropomorf kapufélfák és szemantikai kapcsolataik. Kecskemét 1998.
Két bátyai pentaton dallam. Kalocsa 1998.